

Actueel essay

HERSENS UIT HET STENEN TIJDPERK

Raf Debaene

“SKEPP vraagt harde bewijzen en/of logische verklaringen”¹ staat te lezen op de website van SKEPP, de *Studiekring voor Kritische Evaluatie van Pseudowetenschap en het Paranormale*. Ik was dan ook verwonderd er een artikel² aan te treffen van Griet Vandermassen waarin ze een lans breekt voor evolutionaire psychologie, die nochtans helemaal niet voldoet aan deze eisen van de harde wetenschap waar SKEPP beweert voor te staan. Toch is deze tekst het bespreken waard. Vandermassen ontpopt zich immers als vooraanstaand pleitbezorger van de evolutionaire psychologie en neemt op grond van deze en aanverwante ‘wetenschappen’ geregeld standpunten in over feminisme, lgbtqi en onlangs over seksuele opvoeding in het Franstalig onderwijs. Haar tekst toont bondig maar accuraat waar het in de hype van de evolutionaire psychologie om gaat en hoezeer ze op los zand berust.

Vermeende wetenschappelijkheid van de evolutionaire psychologie.

Over menselijk gedrag en samenleving uit het pleistoceen, de basis van de evolutionaire psychologie, is er geen informatie maar enkel verbeelding. Daarop antwoordt Vandermassen dat die beschrijving een hypothese is waaruit dan weer ‘voorspellingen’ over hedendaags gedrag worden afgeleid, die vervolgens empirisch getoetst en bevestigd worden. Een normale wetenschappelijke praktijk dus, alleen is die voorstelling bijzonder rooskleurig.

Zo zou uit onze pleistocene voorgeschiedenis logisch af te leiden zijn dat vrouwen bij de keuze van een seksuele partner hogere eisen stellen dan mannen; empirisch onderzoek zou dat hebben bevestigd. Wát die hogere eisen zijn en welk onderzoek dat heeft geoperationaliseerd en vastgesteld voor alle tijden en culturen, blijft in het ongewisse. En dat vrouwen (maar ook mannen) niet altijd en overal hun partner kiezen of kozen, is blijkbaar geen bezwaar, want niet eens het vermelden waard. Een ander voorbeeld: omdat mannen jaagden en vrouwen verzamelden, zouden mannen een beter oriëntatievermogen hebben dan vrouwen. Maar als de vroegste mensen nomadisch waren, is er dan nog zo een groot verschil tussen op zoek gaan naar dieren en zoeken naar planten? En gaat het hier eigenlijk om meer dan een cliché? Ik kan er in elk geval alleen maar uit afleiden dat ik een vrouw ben en mijn echtgenote een man, tegen het oordeel van het

bevolkingsregister en alle biologische tekenen in. Mogelijks is het verweer dat het hier alleen maar om een statistische tendens gaat, maar dan zou het alleen maar van intellectuele eerlijkheid getuigen de percentages te benoemen. En bovendien: als de mannelijke en vrouwelijke hersenen zo verschillend zijn en dat verschil biologisch vaststaat, dan is toch heel moeilijk aan te nemen dat er zo veel afwijkingen zijn?

Sterker nog: de rolverdeling jagers - verzamelaarsters is een pure veronderstelling, waar archeologische vondsten³ van wapens in vrouwengraven heel wat vraagtekens bij plaatsen. Ook beschrijvingen van in de moderne tijd bekende maatschappijen van jagers-verzamelaars⁴ verwijzen die zogenaamd wetenschappelijke hypothese naar het land van de mythen. Toegegeven, archeologie en beschrijvingen van recentere jagers-verzamelaarsmaatschappijen leveren ons ook alleen maar vermoedens op over het reilen en zeilen van pleistocene samenlevingen. Ze zijn echter meer onderbouwd dan de spinsels van evolutionaire psychologen. We weten simpelweg niets met enige zekerheid over de vroegste maatschappijen en kunnen er dus geen conclusies uit trekken. De evolutionaire psychologie doet net het omgekeerde: huidige statistisch vaststelbare tendensen projecteert ze op de vroegste samenlevingen om dan vervolgens die huidige tendensen als gegrond in de natuur voor te stellen.

Vandermassens beschrijving van haar 'methodologie' toont trouwens meteen ook de zwakte ervan. "Hoe meer bevestiging een hypothese krijgt, hoe meer de juistheid ervan komt vast te staan" schrijft ze. Zo blijkt evolutionaire psychologie inderdaad te werk te gaan: voortdurend op zoek naar bevestiging terwijl ze falsificatie links laat liggen. Zo is Vandermassens bewering dat de taille-heupverhouding van 0,7 een universeel schoonheidsideaal is omdat ze een aanwijzing is van hoge vruchtbaarheid, helemaal geen wetenschappelijk evidentie en wordt zelfs door sympathisanten van de evolutionaire psychologie ernstig in vraag gesteld of zodanig genuanceerd dat men zich kan afvragen wat er nog beweerd wordt⁵. Wat Vandermassen 'feiten' noemt, zijn in het beste geval hypothesen waar geen eensgezinde wetenschappelijke bevestiging voor bestaat.

Het besluit dringt zich op: evolutionaire psychologie, zoals Vandermassen die voorstelt, kan niet bogen op de wetenschappelijkheid en waarheidsclaims waarop fysica, biologie, wiskunde terecht aanspraak maken. Op zich hoeft dat geen probleem te zijn, maar het maakt duidelijk dat Vandermassens politiek-maatschappelijke uitspraken, die ze op zogenaamde feiten baseert, zonder meer ideologisch zijn. Dat is natuurlijk geen bezwaar – een politiek debat is altijd ideologisch gekleurd. Ook de sociale wetenschappen (economie, sociologie, psychologie, demografie...) hebben er hun plaats in, ook al zijn ze door hun eigen aard niet waardenvrij, zonder daarom elke band met de realiteit te verliezen. Sociale wetenschappen geven in het beste geval statistische correlaties tussen menselijke fenomenen (bv. tussen inkomens en reisgedrag, tussen woonomgeving en criminaliteitscijfers, inkomen en doktersbezoek ...) Ze kunnen geen oorzakelijke verbanden aangeven zoals de natuurwetenschappen, omdat in de

samenleving geen enkel feit volkomen te isoleren valt van de rest van de samenleving. De samenleving is nu eenmaal geen laboratorium en voldoet niet aan de laboratoriumvereisten.

De menselijke natuur

Door de evolutionaire psychologie te verbinden met een betrouwbare wetenschap als de biologie en ook met de iets speculatievere evolutionaire biologie, krijgt die eerste zeer ten onrechte het aureool van natuurwetenschap. Onder het mom de tegenstelling tussen natuur en cultuur te overbruggen, voert ze weer de natuur op als onwrikbaar fundament van bestaande maatschappelijke verhoudingen. Vandermassen steekt het overigens niet onder stoelen of banken: ze is noch min noch meer op zoek naar de in het pleistoceen vastgelegde universele menselijke natuur, zij het dat die wel uiteenvalt in twee verschillende natuurlijke soorten, namelijk zaadcelproducerenden en eicelproducerenden, met elk hun eigen specifieke hersenen en navenant gedrag. “Zij [sic, bedoeld wordt de evolutionaire psychologie] benadrukt immers de eenheid van de mensheid door onze universele menselijke natuur.” “Wel legt zij [sic] evolutionair ontstane verschillen tussen de seksen bloot.” “De natuur is seksistisch [...] en alleen door inzicht te verwerven in het hoe en waarom van de sekseverschillen kunnen wij seksisme efficiënt bestrijden zonder de verschillende capaciteiten van mannen en vrouwen onrecht aan te doen.”

Nu valt natuurlijk niet te ontkennen dat er universele menselijke gedragingen zijn. Alle mensen ademen, eten en drinken, worden geboren en sterven, communiceren talig. Ze zijn allen op een of andere manier in een cultuur opgegroeid en verhouden zich tot maatschappelijke regels. Een overweldigende meerderheid mensen hebben seks, soms zelfs met het oog op voortplanting. Alle universele gedragingen kunnen overigens gevonden worden zonder tussenkomst van bespiegelingen over het pleistoceen menselijk gedrag: Vandermassen heeft het over “manifest aantoonbare structurele gedragskenmerken.” Als ze er werkelijk zijn en zo manifest zijn, kunnen we ze rechtstreeks aan het werk zien en achterhalen, doorheen alle tijden en alle culturen, bij alle mensen. Dat echter bepaald gedrag in alle tijden en alle culturen voorkomt, betekent wel nog niet dat het universeel is: moord is wellicht van alle tijden en windstreken, maar is zeker niet universeel, gezien makkelijk vaststelbaar is dat heel wat mensen niet moorden. Idem dito voor het geloof in immateriële wezens en krachten. Dus ook als Vandermassen stelt dat er geen matriarchale culturen zijn of geweest zijn, betekent dat nog lang niet dat alle vrouwen van alle tijden daar vol enthousiasme in meegingen of meegaan. Bovendien: gezien Vandermassens vaststelling enkel gaat over gekende culturen, zegt ze ons niets over de samenleving in het pleistoceen, waarvan we geen berichten hebben.

Overbodigheid van de evolutionairpsychologische ‘inzichten’

Dat evolutionaire psychologie geen aanspraak kan maken op wetenschappelijkheid, hoeft ons overigens niet te verontrusten. Zelfs als ze betrouwbare kennis zou opleveren, zou die geen enkele betekenis hebben voor ons individueel en maatschappelijk gedrag, wat je van een menswetenschap toch zou mogen verwachten. Vandermassen belooft nochtans veel: “Alleen door de evolutie van onze soort te bestuderen en door na te gaan hoe die ons complexe brein vorm gaf, kunnen we menselijk gedrag *volledig* begrijpen [mijn cursivering].” Dat *volledig* begrip zal ons blijkbaar geleverd worden door voor de gewone sterveling onbereikbare kennis: de *ultieme* oorzaken van zijn gedrag. Immers: “Evolutiepsychologen graven naar de ultieme oorzaken: ze proberen het bestaan van de onmiddellijke oorzaken te verklaren.” Maar wat brengt dat inzicht in die zogenaamd ultieme oorzaak van mijn gedrag toe? Moet ik veranderen van bakker, van partner, van bezigheid, van leefwijze omdat ik nu ‘weet’ dat mijn gedrag geworteld is in het pleistoceen en ik onbewust gehoorzaam aan neigingen die miljoenen jaren geleden vaste vorm hebben gekregen? De evolutionairpsychologische verklaring van ons gedrag lijkt heel sterk op die van een vulgaire psychoanalyse: zoals bij die laatste elk gedrag eigenlijk gedreven is door seksueel verlangen, is het bij de eerste niets anders dan overleving en voortplantingsdrang. In beide gevallen weten we niet wat we werkelijk doen en wat ons eigenlijk drijft maar is er wel een meester-wetenschapper die het weet in onze plaats.

Maatschappelijke relevantie

De evolutionaire psychologie levert dus geen inzichten en haar zogenaamde inzichten zijn totaal onbelangrijk. Meer nog: als het werkelijk zo is dat we opgezaald zitten met een brein en neigingen uit het pleistoceen, dan zijn we blijkbaar in zeer hoge mate onaangepast aan de huidige wereld, waarvan we toch met enige zekerheid mogen veronderstellen dat die sedert het pleistoceen sterk veranderd is. Een beetje moeilijk voor een theorie waarvan adaptatie een pijler is.

Toch hamert Vandermassen op het maatschappelijk belang van haar evolutionaire psychologie. “Wetenschap draagt immers een grote maatschappelijke verantwoordelijkheid” besluit ze. Inderdaad, daarom moeten we zeer voorzichtig zijn om iets ‘wetenschappelijk’ te noemen. Terecht houdt Vandermassen de scheiding tussen wetenschap en ethiek hoog en distantieert ze zich dan ook van het sociaal darwinisme en het eugenisme. Het maatschappelijk belang van de evolutionaire psychologie ligt volgens haar in de strijd tegen een bepaalde ideologie, die ze toeschrijft aan of identificeert met de traditionele sociale wetenschappen. “De weigering manifest aantoonbare structurele gedragskenmerken onder ogen te zien vanuit een ideologische motivatie is weinig

wetenschappelijk.” Dat zou juist zijn wat die klassieke sociale wetenschappen bepleiten: ze zouden “het principe van de oneindige kneedbaarheid van de mens door diens onbeperkte leervermogen” huldigen. “We kunnen dus om het even welke maatschappij creëren” is de kern van die ideologie en dat vormt een grote bedreiging. “Wie, zoals Stalin en Mao, de ideale mens meent te kunnen creëren door een aangepaste omgeving, is potentieel uiterst gevaarlijk.” De opvatting van sociologie en antropologie “dat de verklaring voor sociaal-culturele verschijnselen enkel in de cultuur ligt” is nu echter gelukkig voorbijgestreefd. “Het omgevingsdeterminisme bleek uiteindelijk onhoudbaar.”

Retorische truc

Hier rijzen toch onmiddellijk twee bedenkingen. Vooreerst: is het waar dat de andere dan op evolutiebiologie gestoelde sociale wetenschappen beweren dat de mens oneindig kneedbaar en om het even welke maatschappij maakbaar is? Ten tweede: kunnen we bij menselijk gedrag spreken over determinisme en wie doet dat dan?

Wat het eerste betreft: dit is niets meer dan de gekende en veel gebezigde retorische truc: de andere positie een extreme, manifest onhoudbare stellingname toeschrijven, zodat de eigen positie als het enig aanvaardbare redelijke alternatief verschijnt. Maar welke antropoloog, socioloog of psycholoog heeft ooit beweerd dat de mens onlichamelijk was of dat hij tot om het even wat kon worden geboetseerd? Als ze dat zouden zeggen, zouden ze zichzelf onmogelijk maken: hun voorwerp zou dan zo flexibel en ijl zijn, dat er niet eens observatie van mogelijk is. Wel hebben ze oog voor de enorme diversiteit aan menselijke gedragingen en maatschappijen, waarvan simpele principes als ‘natuurlijke en seksuele selectie’ op geen enkele manier rekenschap kunnen geven. Stellen dat uit iemands biologische constitutie, genen of DNA geen onbetwistbare conclusies te trekken zijn over diens gender, seksuele voorkeur, politieke gezindheid, ideeën, sociaal gedrag... is helemaal niet hetzelfde als stellen dat elke biologische mens alle mogelijkheden heeft, om het even wat kan worden. Biologische gegevenheid opent mogelijkheden en stelt grenzen, maar bepaalt niet wie of wat iemand inhoudelijk wordt. Stel dat koelbloedigheid genetisch bepaald is of biologisch vastligt, dan kun je met diezelfde koelbloedigheid beul, levensreddende arts, perfecte stuntman of betrouwbare piloot worden. Of nog: als een politicus onder invloed in het openbaar racistische wartaal uitslaat, is de inhoud van die uitspraak niet veroorzaakt door de alcohol, terwijl hij zonder die alcohol naar alle waarschijnlijkheid niet hetzelfde gezegd zou hebben. Op dezelfde manier kan verantwoord gebruik van psychofarmaca positieve resultaten opleveren, al dan niet in combinatie met een benadering van de mens als bewust wezen, afhankelijk van de klacht of symptomen.

Determinisme, oorzaken

Het tweede punt hangt samen met het voorgaande. Vandermassen gebruikt de term ‘oorzaken’ vaak en zonder enige reserve, zonder oog voor het betekenisonderscheid van die term in de natuurwetenschappen en de sociale wetenschappen. Tegelijkertijd zou de evolutionaire psychologie de valse tegenstelling natuur-cultuur en “de kloof tussen mens- en natuurwetenschappen” overschrijden. Het lijkt er echter veeleer op dat cultuur hier wordt herleid tot natuur en het natuurwetenschappelijk model domineert, dat het “omgevingsdeterminisme” gecounterd wordt door biologisch determinisme. Dat blijkt niet alleen uit de poging om evolutionaire psychologie via de evolutionaire biologie aan de biologie te koppelen en er zo hetzelfde wetenschappelijk statuut aan toe te kennen als de biologie heeft. Het blijkt evenzeer uit haar column in De Standaard van woensdag 13 juni 2023⁶ waar ze in kritiekloze navolging van Adrian Raine stelt: “Zo blijken omega 3-vetzuren, meditatie en hartslagverhogende medicatie agressieve neigingen verrassend goed in te dijken.” Hamas en Netanyahu hebben deze waardevolle tip blijkbaar naast zich neergelegd.

Het is evident dat Vandermassen zich indekt door telkens te herhalen dat biologie niet alles verklaart en dat er ook andere oorzaken zijn, door claims af te zwakken door het gebruik van termen als ‘menen, suggereren, waarschijnlijk’ – maar ook dat is een retorische truc: de wetenschappelijke zekerheid van de evolutionaire psychologie blijft voor haar als een paal boven water staan.

Natuur en cultuur

Verder veronderstelt de bewering over de overbrugging van de valse tegenstelling tussen natuur en cultuur dat er twee dingen zouden zijn: natuur en cultuur. Die zouden dan allebei oorzaken geven voor menselijk gedrag. We kennen echter slechts één werkelijkheid, de in een cultuur opgroeiende of levende mens, gezien door de ogen van mensen in een cultuur. Die ene werkelijkheid kan vanuit verschillende perspectieven worden bestudeerd, vanuit een biologische, psychologische, historische, linguïstische, sociologische... invalshoek. Natuur of lichaam en cultuur of geest of psyche zijn dan begrippen die overeenkomen met deze beschrijvingen, er het resultaat van zijn, maar in elk geval geen aparte werkelijkheden aanduiden die bij mekaar kunnen opgeteld worden of waartussen al dan niet tegenstelling of overeenkomst zou kunnen bestaan. De biologische beschrijving van de mens is ontzettend belangrijk en levert onschatbare diensten aan de klassieke geneeskunde, waarvoor alleen het grootste respect gepast is. De biologische taal verschilt echter grondig van de psychologische, sociologische, ... en het is niet mogelijk de ene in de andere te vertalen. Zo is intussen overduidelijk dat het biologisch geslacht de psychosociale genderrealiteit niet

dekt, hoewel tegelijkertijd gender niet kan bestaan zonder biologisch geslachtsverschil. Al die benaderingen bestaan naast mekaar; de methodologieën verschillen van mekaar en de ene is al strikter dan de andere; geen enkele vat de ‘echte’ werkelijkheid, omdat die werkelijkheid ons immers precies in die beschrijving verschijnt. Dat betekent geenszins dat de beschrijving de werkelijkheid ex nihilo zou creëren – binnen elke benadering is immers rationele discussie op basis van referenties naar intersubjectief waarneembare realiteit aanwezig. Daarom is het beeld van de verschillende stukken van de puzzel of van complementariteit hier ook niet van toepassing; het gaat immers niet om ‘delen’ van de werkelijkheid die dan weer harmonisch kunnen worden samengevoegd, noch om verschillende opvattingen die met mekaar moeten worden verzoend of mekaar uitsluiten. Hoogstens kruisen en raken ze mekaar in onze dagelijkse omgang met mekaar en in de dagelijkse omgangstaal, en raken ze daar verward.

Ten slotte

Blijft de vraag waarom men steeds weer valt voor de verleiding het menselijk gedrag te funderen in een vaste natuurlijke basis. Speelt hier toch een nostalgie naar een romantische innesteling in de natuur? Of speelt hier omgekeerd het genoegen te kunnen bruuskeren door de mens als uiteindelijk niet veel meer dan een dier te kunnen voorstellen, het inzicht van de helder denkende illusieloze wetenschapper, die hoog verheven is boven het gewone volk, dat niet kan zonder zijn opgesmukte zelfbeeld? Of gaat het er toch om om zoals vanouds de bestaande maatschappelijke verhoudingen als noodzakelijk voor te stellen door ze in de natuur te funderen? Griet Vandermassen vindt in elk geval dat er een verschillende vrouwelijke en mannelijke natuur is, die aanleiding geeft tot verschillende professionele voorkeuren. Ze houdt zich er natuurlijk verre van toegang tot een beroep op basis van geslacht te weigeren, maar je kunt je toch afvragen wat er mis is met die mensen die een beroep uitoefenen dat niet past bij hun nochtans door de miljoenen jaren evolutie gevormde eigen aard?

Het wordt echt bedenkelijk als Vandermassen het EVRAS-project van het Franstalig onderwijs op basis van een heel eigen lezing verdacht maakt: “Jammer dat ze [seksuele opvoeding] hier gekoppeld wordt aan een agenda waarvan weinig leerkrachten zullen beseffen hoe ideologisch die wel is.⁷” Een verborgen agenda verkocht aan onwetende leerkrachten, verschilt dat van een complottheorie? Heeft Vandermassen het moeilijk met het feit dat EVRAS o.a. transgenderisme als positieve mogelijkheid benadert? Is dat omdat transgenders niet passen in de mythe van jagers en verzamelaarsters? Hier lijkt ze de dunne lijn tussen ethiek wetenschap toch te overschrijden.

En ten slotte: al bij al is haar artikel in SKEPP een mooie illustratie van het feit dat de bewering dat iets wetenschappelijk is, zelf niet wetenschappelijk is.

Noten:

1 <https://skepp.be/nl/over-skepp>

2 <https://skepp.be/nl/wetenschappen/biologie/evolutiewetenschappen/r-evolutionaire-psychologie> Alle citaten tussen "" zonder verdere referentie komen uit die tekst.

3 <https://www.science.org/doi/10.1126/sciadv.abd0310#body-ref-R2>

4 <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0287101>

5 Bijvoorbeeld: <https://doi.org/10.1177/1474704918800063>;

<https://doi.org/10.3389%2Ffpsyg.2019.01221>;

<https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/593036>;

<https://jbrms.medilam.ac.ir/article-1-531-en.pdf>

6 https://www.standaard.be/cnt/dmf20230613_95900980

7 https://www.standaard.be/cnt/dmf20230919_96069536